

tom 3/2006

tijdschrift oudemuziek

FESTIVAL OUDE MUZIEK REVISITED: 10 MUZIEKCRITICI BLIKKEN TERUG
ENSEMBLE IN RESIDENCE: L'ARPEGGIATA / LA VITA HUMANA VAN MARAZZOLI SEMI-SCENISCH
LE NUOVE MUSICHE: EXPERIMENTELE KLAVIERMUZIEK, DE NOORD-ITALIAANSE VIOOLSCHOOL

holland
festival
oudemuziek
utrechtZONDER SPYS EN WYN, KAN GEEN LIEFDE ZYN
RECONSTRUCTIE: DE EERSTE NEDERLANDSE OPERA DIE OP DE PLANKEN KWAMLOUIS PETER GRIJP
TAMAR BRÜGGEMANN & WOUKE DE JONGTEKST
BEELD

De eerste Nederlandse opera die op de planken

ZONDER SPYS EN WYN, KAN GEEN LIEFDE ZYN

Een historische primeur was het, de opera van *Bacchus, Ceres, Venus, of liever Opera, op de Zinspreuk, Zonder Spys en Wyn, Kan geen Liefde zyn* van Govert Bidloo (1649-1713) en Johan Schenck (1660-ca. 1720). Het is de eerste Nederlandse opera die ooit is opgevoerd, al is het niet de eerste opera die in Nederland ging. Die eer komt Lully's *Isis* toe: na de Parijse première in 1677 werd al in november van datzelfde jaar een Franstalige opvoering van het stuk in de Amsterdamse Schouwburg vertoond. De *Opera, zonder Spys en Wyn* was zelfs niet de eerste Nederlandse opera. Hoe de naar Italiaans voorbeeld gemodelleerde Schenck-opera dan toch als eerste de schouwburg haalde is een verhaal apart.

De allereerste Nederlandstalige opera was de in 1680 deels uitgegeven *De triomfeerende min* van Dirck Buysero en Carel Hacquart. Het stuk werd geschreven ter gelegenheid van de Vrede van Nijmegen (1678), maar het lukte Buysero niet de regenten van de Amsterdamse Schouwburg te overtuigen het stuk op te voeren. Opera werd gezien als een bedreiging voor het Nederlandstalige toneel dat sinds jaar en dag in de Schouwburg werd gespeeld. Dat was niet alleen een artistiek maar ook een filantropisch probleem, want de schouwburginkomsten werden voor een belangrijk deel aan het Weeshuis en het Oudemanshuis doorgesluist. Ook Theodoro Strycker, die Italiaanse opera's wilde opvoeren, was niet in de Schouwburg toegelaten. Strycker heeft toen maar zelf een operatheater laten bouwen, aan de Leidsegracht, dat weliswaar bekijks uit het hele land trok maar binnen enkele jaren wegens financiële problemen in 1682 moest sluiten. In 1683 mocht een Franse troep toch opera's in de schouwburg brengen, maar na een maand moesten ze alweer hun biezen pakken. Zo werd de introductie van de opera in Amsterdam een uiterst moeilijke bevalling. Sommigen probeerden het dan maar buiten de stadsgrenzen, zoals David Lingelbach die

in Buiksloot, aan de overkant van het IJ, een Nederduytsche Opera stichtte. Van het geld dat hij aan de kerkeraad als morele afkoopsom betaalde werd een degelijke regenwaterbak getimmerd, die Buiksloot eeuwenlang heeft behoed voor uitdroging.

CHIRURGIJN

Met de komst in 1684 van Govert Bidloo als regent van de Amsterdamse Schouwburg veranderde er echter iets in het sobere, op het Franse classicisme gerichte beleid aldaar. Bidloo was een energieke man, die veel voor elkaar kreeg. Van beroep was hij chirurgijn, maar hij bracht het tot hoogleraar in de ontleedkunde aan de Leidse Universiteit, dankzij een kolossaal boekwerk van zijn hand met schitterende gravures naar tekeningen van Gerard de Lairesse, *Anatomia humani corpus* (1685). Als bekroning van zijn medische loopbaan werd hij tot lijfarts benoemd van stadhouder-koning Willem III. Naast deze succesrijke professionele loopbaan schreef Bidloo in zijn vrije tijd gedichten. Als schouwburgregent wilde hij het spektakel terugbrengen uit de jaren '60, de tijd van Jan Vos: sensatietoneel met veel kunst- en vliegwerk. Hij bewerkte in 1685 onder meer het drama *Faëton* van de door hem bewonderde Vondel tot een spektakelstuk, waarin Faëton in volle vlucht door de bliksem getroffen wordt. Bidloo voegde verder veel muziek, koren en dans toe. Het publiek vond het prachtig, maar de kritiek was niet mals: Bidloo zou Vondels stuk hebben verkracht, aldus kenners uit de hoek van het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum. Emmers stront in de vorm van schimpdichten en pamfletten werden over Bidloo uitgestort. Zo lezen we bijvoorbeeld in de *Nederduitse en Latijnse keurdigten* (1710):

*Wie kan 't Toneel zoo braaf stoffeeren,
Met danserij in overvloed,
Gesang, gespeel en Poppe-kleeren,
In 't heerlijk spel van Faëton?
Dat hy wel rabraakt met die prullen,
Met twalef tekens en een zon,
En wat meer 't kinderoog kan vullen.*

Dat laatste sloeg op een tussenspel dat Bidloo had ingelast, waarin met schitterende lichtverschijnselen het paleis van Apollo te zien was, de Zonnegod met de twaalf zonetekenen. Vondels meesterwerk geradbraakt!

*Nochtans heeft hij veel lof behaalt
Bij 't graauw, bij pluggen en bij zotten,
Ook is zijn komst wel ruym betaalt,
Door 't klucht-spel van de Laberlotten.*

Dat was niet aardig; met het grauw is natuurlijk het plebs bedoeld, pluggen zijn onbehouwen lummels en labourlotten waren bekkensnijders, een straatbende die in die jaren Amsterdam onveilig maakte. Bidloo vond het allemaal niet leuk en sloeg terug op oudejaarsavond met een hekelspel over *Midas, Koning Onverstand*, waarin hij zijn tegenstanders voor gek zette. Dat leverde natuurlijk nog meer stront op.

WIJNDRINKERS EN LANDBOUWERS

Bidloo ging echter onverdroten door op de door hem ingeslagen weg en kwam eerst met een zangspel *Ariadne*, waarvan niets meer bekend is, en vervolgens met een heuse Nederlandse *Opera, zonder Spys en Wyn* (1686). De Amsterdamse gambist Johan Schenck componeerde er de muziek voor, waarvan hij een selectie uitgaf onder de titel *Bacchus, Ceres, Venus*. De opera was een succes: hij werd twaalf keer opgevoerd. Maar ook hier oogste Bidloo spottarnij:

*Wilt gij een Op'ra zien van zuipen, zwelgen, brassen,
Vol Bachenaal-spel, en baldaadige grimassen?
Gij vindt het alderbest in Bidloos huis verbeeld
Daar hij voor Bacchus en zijn Wijf voor Venus speelt.*

Het draait in de opera allemaal om Venus, van wie de Romeinse blijspeldichter Terentius had gezegd dat zij zou bevroren zonder het gezelschap van de wijngod Bacchus en Ceres, de godin van de vruchtbaarheid (*Sine Cerere et Baccho friget Venus*). Kunstenaars als Goltzius en Rubens hadden dit

thema al verbeeld, met veel weelderig bloot, maar nu zou het dan op het toneel te zien zijn, en te horen! Bidloo stelt het zo voor dat Bacchus en Ceres zich van Venus hebben afgekeerd, om uiteenlopende redenen. Zij drukken hun volgelingen – wijndrinkers en landbouwers – op het hart de liefde af te zweren. Deze verstoring van de natuurlijke orde der dingen trekt de aandacht van Jupiter, die zijn bode Mercurius naar de aarde stuurt om Bacchus en Ceres tot rede te brengen. Daar hebben ze een groot deel van de opera voor nodig, maar uiteindelijk lukt het en zijn de vreugdezangen niet van de lucht.

SEKSGODIN

Wat op ons de indruk maakt van een flauw mythologisch verhaaltje, moet in de zeventiende eeuw voor menigeen *over the top* zijn geweest. Er zal overvloedig naakt in te zien geweest zijn, in elk geval van seksgodin Venus. Dat was vaker vertoond, maar meestal door mannen. In 1658 was er op de Schouwburg bijvoorbeeld een tafelspel opgevoerd, ook met Venus en Bacchus, waarin acteur Jan Meerhuysen Venus speelde. Hij deed dat zo knap en zijn evakostuum was zo realistisch dat men zei dat men hem moest betasten om het verschil met een echte vrouw te kunnen vaststellen. Maar nu dus de naakte Venus door een echte actrice, een zangeres! Bidloo heeft de zuipartijen van Bacchus en zijn gevolg plastisch uitgebeeld, onder meer met een dans van de dronken bacchant Botrys. Diens oude makker Silenus nodigt hem er zingend toe uit, omdat hij zelf niet meer op zijn voeten kan staan. Dat zulks diepe indruk heeft gemaakt, blijkt later wanneer we Silenus' lied terugvinden in het blijspel *De bruiloft van Kloris en Roosje* (1707). Het wordt daar als een vrolijk drinklied aangeheven. Bidloo had in Schenck de ideale componist aangetrokken, die niet alleen bucolische grollen in muziek kon vertalen maar ook prachtige aria's voor de diepbedroefde Venus schreef. In een *voorspel* wordt de rol van muziek en dans benadrukt. Eerst treedt een allegorische Dichtkunde op die verklaart iets nieuws te hebben

geschreven, waarna Maatzang (zoals de muziek in het mooie puristische Nederlands van die tijd werd genoemd) en Danskunst beloven van harte mee te zullen werken om er iets moois van te maken.

JOHAN SCHENCK

Van dit alles is Bidloos libretto bewaard en 28 aria's in een selectie van Schenck zelf, voor zangstem en continuo door hemzelf uitgegeven bij de erven van Paulus Matthijs in Amsterdam (1687). Dat lijkt heel wat, maar er is ook erg veel weg: de nodige aria's en verder alle recitatieven en instrumentale muziek, inclusief de dansen. Dat er recitatieven zijn geweest valt niet te bewijzen, maar het is erg waarschijnlijk wanneer we het libretto bestuderen en het vergelijken met de opera's van Lully, die in Schencks tijd zo populair waren in Amsterdam en waarnaar de componist zich lijkt te hebben gericht. Om een idee te geven van de muzikale rijkdom van deze opera hebben we voor de voorstelling in het Festival de verloren gegane muziek voor een deel gereconstrueerd. De ouverture en de dansen komen uit Schencks bundel *Scherzi musicali* (Amsterdam 1698) voor gamba en continuo. Een team van arrangeurs bestaande uit Pieter-Jan Belder, Johannes Boer, Saskia Coolen en ondergetekende hebben ze omgewerkt voor een bezetting zoals die ongeveer moet zijn geweest aan de Amsterdamse Schouwburg in de jaren 1680: een ensemble van een dozijn instrumentalist, waaronder in elk geval een klavecimbel en een fagot. Voor de Dans van Landlieden kozen we bijvoorbeeld een vierkante *bouree*, voor de Dans van Satyrs een wilde *gigue* en voor Ceres' offermuziek een verstilde *sarabande*. Eén dans, een *Ballet van Baggus*, komt uit de bundel *Boerenlieties* (ca. 1700) en bleek erg geschikt voor Bacchus' luidruchtige opkomst. Mercurius daalt uit de hemel op een vliegensvlug *capriccio* en Venus op een gracieuze *prelude*, muziek die indertijd het geknars van de katrollen moest overstemmen van de lift waarin het vervoer van en naar de hemel plaatshad. Al deze muziekstukken

zijn nu gezet voor twee bovenstemmen en een bas, zoals ook schouwburgcomponisten als Servaas de Konink en Hendrik Anders dat deden. Een *tour de force* was de ouverture, ofwel het *Voorgaande Maatgespel* zoals Bidloo het uitdrukte: daarbij bleek de door ons gekozen ouverture voor gamba solo een heuse vierstemmige fuga te herbergen! Enkele recitatieven heb ik opnieuw gecomponeerd met behulp van soortgelijke stukken uit Schencks zetting van het *Hooglied*, berijmd en uitgebreid door M. Gargon (1696). Waar dat volgens Bidloos aanwijzingen nodig is, hebben we enkele gezangen meerstemmig bewerkt, bijvoorbeeld wanneer een koor van bacchanten en menaden een herhaling meezingt. De muziek van het onmisbare slotkoor ontbreekt. We hebben de betreffende tekst gezet op een passend lied uit Schencks *Koninklyke harpzangen* (1694). Zo geeft onze reconstructie meteen een dwarsdoorsnee van het werk van deze begaafde Nederlandse componist, die tot nu toe vooral als een uitzonderlijk gambist bekend was. ■

holland festival oudemuziek utrecht

JOHAN SCHENCK:
BACCHUS, CERES EN VENUS
Semi-scenisch, regie: Marc Krone
Camerata Trajectina
zo 27 augustus, 13.00 uur, Vredenburg